

K 571/3

610015303

COBISS

ID = 89340679

12571

ОДАБРАНА ДЕЛА ЗА ШКОЛУ
УРЕЂУЈЕ ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

КЊИГА 3

О КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

БОГДАНА ПОПОВИЋА
ПРОФЕСОРА УПОРЕДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НА УНИВЕРСИТЕТУ

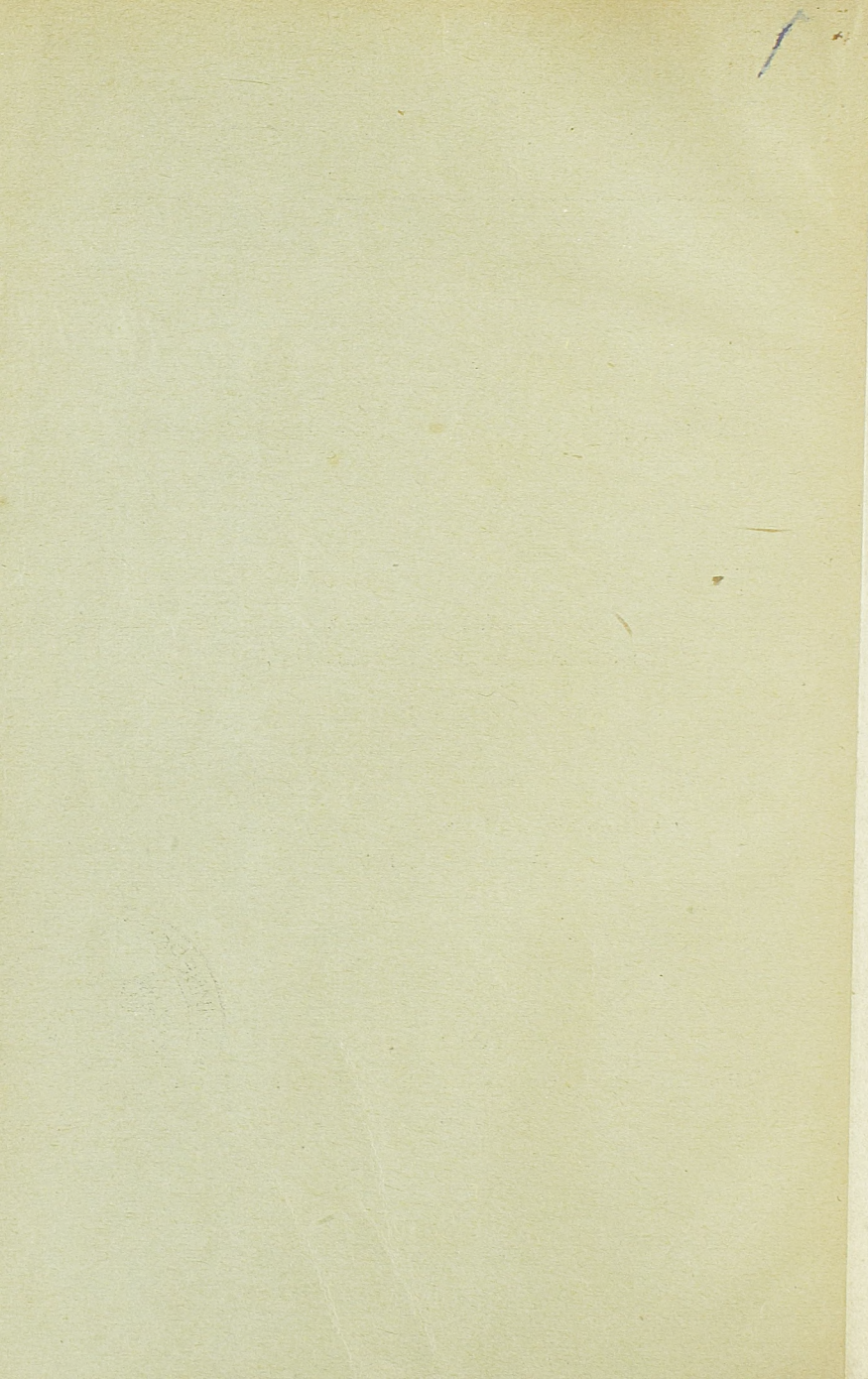
СА СПРОВОДНОМ РЕЧЈУ И ДОПУНАМА
ЗА ОВО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ ДАВИДОВИЋ

1911

2571

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 15303

ОДАБРАНА ДЕЛА ЗА ШКОЛУ
УРЕЂУЈЕ ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

КЊИГА 3

О КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

БОГДАНА ПОПОВИЋА

ПРОФЕСОРА УПОРЕДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НА УНИВЕРСИТЕТУ

СА СПРОВОДНОМ РЕЧЈУ И ДОПУНАМА
ЗА ОВО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ ДАВИДОВИЋ
1911

*На уредникову молбу, да му дојустии
прештампавање овога предавања, писац
је одговорио писмом, из којег се овде, по
његовој жељи, као спроводна реч и допуна
предавању, штампају ови редови :*

.

Књижевност треба данас у толико више неговати у колико живимо у једно демократско доба. Књижевно образовање, у пуном и највишем смислу те речи (види Предавање), представља можда највиши степен људског образовања. За такво образовање демократска доба, сама по себи, нису погодна. Њихова је култура претежно култура материална, која је спољашња, и до које се може много брже доћи. Да се дође до унутрашње, „хуманитетске“ културе, потребно је времена. Само стари друштвени слојеви, ако тако могу да се изразим, могу је постићи. Доба друштвене демократије обележена су сталним придоласком нових, културно нижих слојева, који тек имају да се ва-

спитају; док се не васпитају, они остају сирови и скоро у опреци с том финијом и вишом културом.

Међутим, данашње је доба, неоспорно, једно битно демократско доба. Ми смо данас скоро на врхунцу — под самим „врхом“ једне велике демократске периоде. Велим „*под* врхом“ зато што покрет *joш* није достигао своју највишу висину; данашња ће демократска плима, за неко време, још расти. Отуда оно што је горе уопште речено о књижевном образовању у демократска доба вреди сасвим посебице за наше време. Техника, па и науке, као специалне струке, напредују, док књижевна култура нагло опада. Две земље у којима је књижевно образовање стајало одувек изванредно високо, Француска и Енглеска, бележе такође тај корак у назад. Занимљиво је да је то опадање јаче у оној између те две земље која је књижевном културом више стајала, — јаче у Француској но у Енглеској. Зато што је у Француској демократска навала нарочито јака. У Француској су се у последње време почели правце бојати да не изгубе своју специфичну „француску културу“, оне fine књижевне способности којима су Французи увек предњачили осталим народима: укус, вештину писања, меру, и особине које у њих, а можда и иначе, иду упоредо с овима: оштроумност, посматрачки

дар, и правилно мишљење у извесним финијим проблемима нашег унутрашњег живота.

Отуда су у тим земљама, где се зна вредност књижевне културе и опасност која прети од њеног опадања (само онај који зна шта губи може осетити и проценити губитак), увиђавни људи прегли свим силама да зауставе њено даље опадање. Покрет тек почиње, али је врло јак. У Енглеској је од пре пет година основано друштво, под именом „Енглеско Удружење“, са циљем — „да унапређује проучавање енглескога језика и књижевности, да настави енглеског језика и књижевности обезбеди чвршћу основу у народном васпитању но што је досад имала, и да помаже правилну употребу енглеског језика, усменог и писменог“. Ово удружење, данас, после пет година, броји већ близу две хиљаде чланова и дописника. У Француској је основан „Савез за одбрану француске културе и духа“. Савез, основан тек у сасвим последње време, стекао је у невероватно кратком року више хиљада чланова; и са најразличнијих страна стижу му бадрења и, што више значи, новчани прилози. Француска Академија, од своје стране, издала је проглас, у коме моли своје сународнике да чувају драгоцено наслеђе од својих предака, и покушава да убеди демократе и демократију да књижевност, својим духом, није анти-

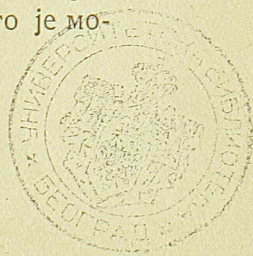
демократска, да се књижевна култура може сложити с демократским духом. (Мимогред буди речено, има ли боље потврде за оно што је горе речено, од те околности, да се полако почело веровати да је књижевно образовање анти-демократско?)

У Француској су и *инжењери, фабричари и индустријалци* почели тражити да се на књижевно образовање обрати већа пажња. То је тако занимљиво и поучно да неће бити на одмет рећи две речи о том. У Француској је постојала одредба по којој су кандидати за Политехничку школу, који су на испиту зрелости полагали и латински, имали првенство над својим друговима који латински нису учили. Пре извесног времена министар је ту одредбу укинуо као „несавремену.“ Речени инжењери траже данас да се та одредба врати поново у живот, и да техничари који знају латински имају и даље првенство при пријему у школу над својим осталим друговима. У својој представци упућеној министру¹, Гиљен, председник Управног одбора француских фабрика топионица, вели, да су Одбору „извесни чланови Удружења обратили пажњу на штету коју за собом носи министрова реформа“, да је услед тога Управни одбор ставио на дневни ред

¹ В. „Фигара“ од 1 децембра 1910.

питање о образовању које добијају млади француски инжењери, и да је донео одлуку да своје мишљење саопшти министру. „Извршујући мандат који нам је дат, наставља Гиљен, ми долазимо, Господине Министре, да вам кажемо колико нас баца у бригу, *с обзиром на будућности индустрије*, сваким даном све јаче опадање општег образовања код наших младих сарадника.... *Све старешине наших великих индустријских предузећа констатишују да су данас наши млади инжењери* — ма из које школе долазили: Политехничке школе, Више рударске школе, Школе мостова и друмова, Централне школе вештина и мануфактура — *највећим делом неспособни да корисно употребе своја техничка знања, зато што су неспособни да своје мишљење изложе у јасним извештајима, добро компонованим, и тако редигованим да читалац може јасно разумети резултате њихових истраживања или закључке до којих су дошли на основу својих посматрања....*“

Четрнаест дана доцније (в. „Фигара“ од 14 децембра 1910), устало је и цело „Удружење пријатеља Политехничке школе“ и, преко свог Управног одбора моли министра да опозове своје последње решење. Приликом своје посете министру, Управни одбор Удружења рекао је овоме да је врло потребно „што је мо-

гуће више развијати општу културу и вештину писања, данас махом сувише занемарену.“ Одбор је нагласио колико је важно „дати политехничарима најширу интелектуалну културу, и научити их да своје мисли излажу у саставима јасним и добро компонованим.“ Одбор је додао да се „Наставно веће Политехничке школе,... а после њега и Веће за реформе, које састављају представници државних установа и представници Академије наука,¹ *једногласно* изразило за то да се одрже повластице које су досад на испитима биле везане за књижевно образовање.“

Ја ове чињенице наводим да покажем како се ради у земљама у којима се из искуства зна вредност књижевне културе, и зато да се и ми користимо туђим искуством. Демократска доба и земље треба да обрате нарочиту пажњу на књижевно образовање. Ја се овде нећу враћати на важност тога образовања; ја ћу само ово нагласити, да књижевно образовање није као знање једног извесног предмета, као познавање једне научне гране, која се може знати или не, према струкама којима се човек доцније одаје, но је нарочита култура духа, која се не да ничим заменити, и која је сваком

¹ У Француза израз „науке“ значи „природне и математичке науке.“

потребна, и онеме који учи историјске и онеме који учи природне науке, и образованом човеку и научном раднику. Књижевно образовање има *вистиниту* вредност. Известан посматрачки дар, један известан начин мишљења, врло високог реда, иду упоредо само с књижевним образовањем. У исто време, извесна општа знања, животно искуство, извесна виша и тања осећања, иду такође најчешће упоредо с књижевним образовањем. Књижевно образовање, *што* су тако звана *humaniora*, образовање „хуманитетско“, које је у старих било тако високо на цени. То криво име: „образовање *човечанско*“, најлепше од свих, значило је у старих све најлепше особине човекове. Оно „није само љубазност, душевност, отменост и углађеност понашања“, но „још нарочито онај скуп знања и способности који, условљени вишом културом, одликују *образована човека*“, — вишега човека. Друге науке спремају човека за његова разна, стручна занимања; књижевно му образовање помаже да се спреми за своје највише занимање (како је то лепо речено) — за „занимање човека“. У онеме који тога образовања нема, извесне најфиније способности остају увек неразвијене. Такав човек може изићи учен човек, бити добар стручњак у свом послу, али ће изван своје струке бити човек

нижега реда. Као што вели Шопенхауер, говорећи о штети од сувишног специјалисања: „Онда ће он [научник специјалист] у својој струци стајати изнад гомиле, али ће у свему осталом спадати у ту гомилу. Ако к томе дође, као што данас бива све чешће, да се занемаре класични језици (које не помаже научити у пола), те тако отпадне и опште хуманитетско образовање, онда ћемо видети научнике који су ван своје посебне струке прави волови“. Шопенхауер овде, као обично, говори својим безобзирним језиком; у исто време, он књижевно образовање, по ранијем веровању, везује, сувише уско, само за *класичне* језике и књижевности; али је извесно да без књижевног образовања није могућно остварити тип највишег, складно развијеног човека.

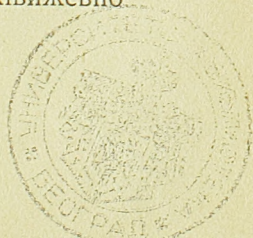
Више још, искључиви стручњаци неће можда ни у својој властитој струци бити заиста велики. Овоме што ћу сад рећи треба научне потврде, то јест потврде на основу обилате, адекватно покупљене грађе, али, за своју личну употребу, ја сам стекао довољно чврсто уверење да су прави велики умови — они који имају и филозофског дара — увек имали моћ интроспекције, унутрашњи живот, моралистичке преокупације, познавање себе самог и човека уопште. То су, међутим, особине које чине већу и вишу половину књижевнога дара

и књижевности. Између тих високих мисли лачких и научничких способности с једне, и особина које претпоставља више књижевно образовање с друге стране, има једна веза по мом мишљењу несумњива, и ако још неиспитана.

Веза је можда само у томе што те особине претпостављају најфиније умне способности; и онда велики умови, који већ по дефиницији имају те највише способности, имају тим самим и те особине. Али нека би то била једина веза, јасно је да занимање с књижевношћу, која те особине у тако високој мери претпоставља, може и речене способности изоштрити у највишем степену.

Књижевност сама за себе, разуме се, није довољна да те високе способности васпита. Не треба сметнути с ума да је природни дар од највеће важности. Али природни дар је свуда од највеће важности. Осим тога, природни дар није такође ништа друго до васпитање изведено кроз више нараштаја. Најзад, књижевност је шири појам но што се обично узима; њу не чине само Шекспир и Гете (ма да би и они били доста), но и Ларошфуко, Паскал, Марко Аврелије, Платон, и, благодарећи Платону, Сократ. И још многи други.

Демократија не може одбити од себе те високе циљеве; она мора прихватити књижевно

васпитање као једну тачку свога програма исто онако како то чине, и више још но што то чине доба недемократска; кад нешто пада, *онда* је прави тренутак да му се помогне. Демократији је судбина и *циљ* да се претвори у аристократију. Зашто онда она то не би отворено признала, и свесно примила, кад то мора бити и кад је лепо? То би било боље но радити по систему лисице, која је високо обешено грожђе прогласила киселим. Лафонте-нова се басна обично рђаво разуме; Лафон-тен *одобрава* лисици. Али он такав систем одобрава само онда кад нешто *не може* да се постигне. Онда кад може, зар није боље остати искрен, — потрудити се, — и доћи до рода? Књижевно образовање заиста није *духом* антидемократско. Добра књижевност је увек полазила из народа, и увек се враћала у народ. Аристократске и учене књижевности, и књижевности појединих сталежа, нису никад ваљале. Кад књижевност тако стоји са својим кореном у народу, није могуће да је она неком битном особином у опреци с демократијом. Једина је опрека између књижевног образовања и демократије у томе што је књижевна култура ствар постепеног и дужег васпитања, а демократија је нестрпљива, и, у осталом, у демократији нагао придолазак нових слојева не оставља увек времена за то васпитање. Та

сметња је велика, али није несавладљива. С тога у оваква демократска доба треба настати свим силама, употребити сва средства и све тренутке, и помагати што је могућно више књижевно васпитање.

Даље — у вези с горњим — морам још нарочито подвући једну ствар која се, ја држим, из горњег добро види: да у опште образовање иде и вештина писања. Ништа није погрешније но држати, као што то обично бива, да је вештина писања, „стил“, искључива ствар књижевника, да је она њихова *стична* вештина, и да значи вештину академског, песничког или китњастог писања. Вештина писања значи на првом месту вештину *јасног* и *логичног* писања. Кад добри стилисти пребацују невештима да рђаво пишу, они тиме неће да кажу да ови не употребљавају фигуре, да им стилу недостаје сјај и шаренило речи и појединости, да немају духа, да су незанимљиви, но да су у писању *нејасни* и *нелогични*, да су неспособни да своје мисли јасно кажу и логички сложе. У научним и филозофским расправама таквих писаца ви не видите како се мисли везују, и не видите јасно ни мисли; у њиховим историјским делима ви не видите како се везују догађаји, и не видите јасно ни догађаје. Вештина писања је у ствари вештина

мишљења. У књизи је увек онако како је за време писања било у глави пишевој. Кад нешто није јасно у књизи, то је отуда што није било јасно ни у пишевој глави; кад нешто није било везано и није ишло добрим редом у глави, није везано и не иде добрим редом ни у књизи. То вреди о крупним одељцима састава као и о оним ситним логичним односима појединих реченица и појмова, из којих се састоји тако звана правилност, корекција стила и језика. Рђави писци су слаби мислиоци. Мане њихова писања одговарају тачно манама њихова мишљења. Кад се деси да и добри писци погреше, — кад и код њих наиђете на рђав стил, на збуњена места, на неуредно излагање, знајте да онда ни код њих у тренутку писања није било све у реду, да је писац у тим тренуцима био немоћан да се прибере, да види целину, да органски повеже своју грађу и своје аргументе. То се најбоље види код оних који пред крај живота, или у болести, излажу мисли које су имали у доба док су били здрави. Код онога код кога су мисли јасне и логично повезане у глави, код њега су оне такве увек и на хартији.

То су људи који лепо пишу. Отуда су, обратно, добри мислиоци били увек добри стилисти; без обзира на то коме су научном роду припадали, да ли су били књижевници,

филозофи, математичари, или природњаци. Сви они мисле јасно и логично, и сви своје мисли излажу у саставима изврсно редигованим и вешто компонованим. Лорд Морли (у својој беседи на овогодишњем скупу горе поменутога „Енглескога Удружења“) вели врло тачно: „Велики природњаци који умеју да се подигну до општих идеја, као што умеју да посматрају и класификују чињенице, скоро су по нужности *књижевни*“.

Разуме се, исто као горе, књижевност, без дара, не може никоме дати ту вештину у вишем степену; али је извесно да је она, са својим изванредним стилистичким обрасцима, најмоћније средство помоћу којег даровити могу доћи до тог високог степена, а мање даровити до висине пристојне образовану човеку.

Најзад бих желео да допуним онај одељак у Предавању у коме се говори о рђавим књигама. У Предавању је поменута невоља која долази од рђавих књига, за којима се људи поводе као и за добрима. Тамо је, у исто време, речен и лек тој невољи: треба бити искрен у свом укусу, чувати се сугестија, и васпитавати свој укус. Тај лек је најсигурнији, али спор у дејству. Овде бих желео да дам један практичан и што простији савет за оне чији укус још није васпитан. За време док они свој укус

васпитавају, што може који пут да траје врло дуго, они су нарочито изложени штетном утицају рђавих књига.

Тај савет, кратко и просто, гласи: *не читајте нове књиге, не верујте да је ново увек добро*. Онај који има укуса, кад отвори нову књигу, после првих страна знаће вредност књиге, и рђаву ће бацити на страну. Али онај чији укус још није однегован, читаће књигу до краја, и сва је прилика да ће му се књига допасти у толико више у колико буде имала мање вредности. У његовом ће га мишљењу још утврдити поменуто веровање да је све што је ново најбоље. Тај је случај правило код младих људи и младих народа. У демократска је доба опасност још већа но у друга; јер ту не само да је општи укус нижи, но и друге неке навике помажу ширење рђавога укуса. Брзоплетост, добро мишљење које свак има о себи, таштина која човека наводи да каже своје мишљење и онда кад га нема, љубав према новом, која је у таква доба нарочито развијена, навике претеривања и рекламе — све то омета сазревање укуса и помаже ширење нетачних оцена. К томе данас долази јако раширена штампа, са својим стоструким одјеком, — велики број листова, са огромним бројем читалаца, и малим бројем компетентних критичара. Изван-

редно велики глас који данас неки писци уживају извесно би био немогућан у доба мање демократска. Као што је познато, за последњих петнаест или двадесет година појавило се више „гениалних“ писаца но у друга доба за сто година. Разуме се — нити су ти писци гениални, нити је наше доба дало више великих писаца но пређашње (баш напротив); али горе поменуте навике створиле су критичаре и читаоце који су величину таквих писаца прогласили и раструбили. Ти су писци нашли своје доба, и то доба нашло је своје писце. Ти писци доцније падну. Пошто су били гениални десет, пет, или две године — како који — они изненада престану бити гениални. Али за време док не освоји мишљење паметних људи, они важе као гениални, и млади људи са несавршеним укусом читају их и напajaју се за све то време њиховом мудрошћу. Као пример навешћу један од најзанимљивијих случајева у новијој књижевности, који врло добро потврђује ово што кажем — пример Хауптманов. Ви се сећате колико је Хауптман хваљен концем прошлога века? с каквим је одушевљењем читан и представљан у Немачкој и по целој Европи? колико је пута проглашен за гениалног писца — и то од људи крупнога имена и положаја? и како је мален био број оних — могли смо се у целој Европи

на прсте избројати — који су умели видети и смели рећи да је Хауптман писац шестог или десетог реда? А како стоје ствари данас? Данас је, не критика, но историја књижевности преломила свој штап над главом Хауптмановом. Данас Кох, у последњем издању своје Историје немачке књижевности (1911), говори о Хауптману тако да и они који су га најоштрије ценили могу бити задовољни. „Хучни успеси“ Хауптманови могу се, по Коху, данас објаснити само „предузимљивим и бесавесним ујдурмама његових присталица“; ти су успеси људе „обманули“, те у његовим комедима нису опазили „одсуство моћне песничке природе“ и „мучно скомрачну сићушност тих комада“. У драми „Пре рађања сунца“,... у „Усамљеним људима“... у „Другу Кремптону“, „Михаилу Крамеру“,... у „Возару Хеншелу“,... у „Рози Бернд“... — „свуда се види ограниченост и велика песничка сиромаштина једностраног натурализма“. Чак су „Ткачи“ постигли свој ефект „само догађајем који је у делу испричан, а никако уметничким средствима“. О „Потопљеном звону“, које је 1896, уз громогласно клицање целог једног народа, дизано у небо, Кох вели: „„Данас ће се тешко ко усудити да узме у заштиту ову стилистички надувану, шупљу и ледену „немачку“ „драмску бајку““. При свим позајмицама из „Бран-

та“, „Пера Гинта“, и „Неимара Солнеса“, Хауптман „није могао трајно прикрити оскудицу у поезији, осећању, и правим мислима, — мане које су се у потпуној неразумљивости симболистичке стакларске бајке „И Пипа игра!“ попеле до неподносне мере, и које су и драму и свако здраво природно осећање угушиле“. О „Сирوماху Хајнриху“ вели да „показује како Хауптман није у стању да схвати песничко и психолошко језгро једне народне бајке“. Најзад додаје да је ове године — 1911 — Хауптман покушао да се врати натуралистичкој драми с људима из нижих сталежа; али да та последња његова трагикомедија „Пацици“ — „показује само потпуни и свакојако дефинитивни пад Хауптманове драматике.“

Кох је тако прешао сва дела Хауптманова, и у прози и у стиховима („његовим нехармоничним стиховима“), и драмска и приповедна, и ниједно му није оставио. Изгледа као да хоће да му се свети за његове успехе и „обмањивање“ немачке критике, коју су превариле „предузимљиве и бесавесне ујдурме Хауптманових присталица.“ Као да је добру, зналачку критику могуће преварити! Боље је било имати више укуса у почетку. У почетку га и треба имати. Доцније, скоро увек, правда победи. Али док не преоблада правилно мишљење, обмана царује скоро неограничено, на највећу

штету незрелих читалаца, који свој укус још нису васпитали. Шта вреди данас овим последњим што су двадесет година читали Хауптмана с уверењем да читају „генија“, и нападали се, као гениалним, мислима кривим и баналним, и одушевљавали се угледима потпуно без вредности? И шта им вреди што се данас исто тако нападају још кривљим, намргођено празним „мислима“ Ибсеновим? Кад дође дан да Ибсен, као и Хауптман, добије своје место — врло ниско — ко ће накнадити претрпљену и велику штету онима који двадесет година калупе свој ум и свој живот по његовим „мислима“? Ко ће вратити са њиховог завршеног пута оне младе „Боркмане“, празне и криве као и њихов учитељ, и оне узнемирене папагајке и порочне слабоумнице, „Хеде“, „Норе“, и „Ребеке“?

Ко буде имао снаге да се држи горњег савета, биће штетном утицају рђавих књига извесно мање изложен. Савет је прост и практичан; осим нешто воље, он од онога који хоће да га послуша не тражи никакве претходне спреме. То је исти савет који је у том погледу дао Емерсон, мој јемац у овој прилици. Тај савет у њега гласи: „Не читајте никад књигу која није стара бар годину дана. Читајте само чувене књиге...“ — У овом савету треба само продужити рок који Емерсон одређује; у да-

нашње време, где нема више критике, где је критику заменила реклама и грдња, тај савет треба да гласи: „Не читајте никад књиге које нису старе бар пет година...“

Са овим допунама, ја вам радо допуштам да моје предавање „О Књижевности“ унесете у своју збирку. Треба ширити мисли које човеку изгледају тачне, међу омладином. Ја сам немам воље за апостолат (ако сам је можда некада и имао). Мени се данас чини да се на ствари овога света може мало утицати, да све зависи од „пааметних“ и „лудих“, „здравих“ и „болесних“ периода у животу нараштаја, и да сваки покрет, и крупан и ситан, има цео да се „изврши“, пре но што се нешто друго може очекивати. Тако ће можда и ово опадање књижевне културе ићи све даље, упоредо са ширењем демократије, док се најзад из самог експеса не роди покрет ка бољем. Али они који осећају потребу да раде, и имају иницијативе, треба да раде. Најзад, свесно или несвесно, што год се уради, такође је једна сила и један утицај, јачи или слабији. У том смислу су дате и ове напомене у овој спроводној речи. На тај начин и моје „Предавање“, које ви желите да раширите, може понеком младом човеку бити од користи. Они који га буду читали могу ми још веровати да све што

сам у њему и овде рекао у прилог књижевности, нисам говорио *pro domo*, — зато што сам и сам професор књижевности, — но заиста у интересу младих људи добре воље и у интересу наше младе културе. У својим старим хартијама које су остале неупотребљене за ово предавање, и које сам прегледао за ову прилику, нашао сам ово место: „Господо, — Ја не хвалим књижевност себе ради. Мени су све науке подједнако драге, и не једанпут жалио сам што живот човечји није довољно дуг — или боље: што човек не уме да га употреби с више реда — да може све науке да позна. Ја сам, осим тога, и сâм шарао већ неколико пута ван књижевности, и можда имам по кога мањег свеца, ван чисте књижевности, кога нежније волим — коју капелицу, у коју радије идем но у овај велики храм. Ја вам говорим непристрасно и чисто у вашу корист. Мимогред буди речено, ја ћу вам о тој непристрасности говорити, и њој се можете увек од мене надати...“ То што сам пре много година хтео рећи својим ђацима, могу поновити данас, овом приликом. Ја и данас говорим непристрасно. Књижевност није панацеја, којом би је њени сувише ватрени браничи хтели прогласити, али је моћно васпитно средство ка врло високим циљевима.

*

Текст сам прегледао, и на неколико сам места угладио облик или мисао рекао прецизније.

Облик предавања мора остати; оно је тако од почетка замишљено, и за ствари које се у њему казују тај је облик најзгоднији. Могу се само у почетку изоставити подаци о историји катедре.

.

У Београду, о Духовима 1911.

Б. П.

О КЊИЖЕВНОСТИ

Господо,¹

Мени је пала у део велика част да на овом месту проучавам са вама Историју светске књижевности; задатак мучан и велики, који би данас и много спремнији од мене примали у руке само с устецањем, а који сам ја могао примити једино тако што се надам да ћу новим и непрекидним напорима надокнадити све оно што по нужности нисам могао досад разрадити у том обимном предмету, који, по нашем програму, обухвата све што су људи у једном нарочитом правцу мислили и писали, кроз све векове, и у свима културним земљама. Ја потпуно осећам замашност

¹ Приступно предавање из „Историје светске књижевности“, држано 12 фебруара 1894 године.

посла кога се примам, и тежину наслеђа које ми је остало од мојих претходника на овом месту.¹

Долазећи последњи, по заслуги као и по времену, ја сам вам рекао колико сам свестан тежине задатка кога сам се примио. Ја сам само у толико више захвалан на великој части која ми је учињена, и на поверењу које ми се поклања.

Вама, господо, захваљујем унапред на вашој пажњи.

* * *

Ви ћете, господо, у даљим лекцијама видети у појединостима шта је књижевност и које су методе за њено проучавање; данас бих желео да вам у овом приступном предавању кажем уопште и то, скучен временом, више наговестим но опширно изнесем неколико начелних мисли о књижевности, њеном значају и њеном проучавању, — да послуже у неку

¹ Подаци о историји катедре овде су изостављени. (В. „Дело“, 1894).

руку као она обавештења или упутства која се дају човеку при уласку у велике музеје, да би знао шта у њима може наћи, и који је начин најбољи да све са највише користи и задовољства види. Једна предрасуда против књижевности, неоснована као све предрасуде, нека нам послужи као полазна тачка за те уводне напомене.

Лепој књижевности и науци о књижевности, чешће је замерано да нису научне, да нису науке, — грубљи и тромији духови су чак тврдили да су фриволне, — и да у сваком случају не могу стати равноправно у ред с осталим научним гранама; нарочито су им ти прекори чињени у име тако званих „егзактних“ наука и наука природних, које овима најближе стоје. Један енглески математичар питао је једном: „Шта је Милтон *доказао* у свом „Изгубљеном Рају“? На такво питање би се могло одговорити другим питањем: „Какво је *стварно* објашњење света и човека дала математика?“ Охолости нема места ни на једној ни на другој страни; и самозадовољство при-

родњака више је пута досад изазвало осмех код људи који су мирније гледали на тако зване велике научне проналаске људске. Лиризам је, доста неочекивано, био на страни природњака, а не књижевника. Један од најславнијих хемичара нашега века рекао је једном, на запрепашћење свих опрезнијих људи, да „данас више нема тајана!...“ Говорити о „поузданим“, „тачним“ наукама — каква таштина! И какво прецењивање људскога духа! И на крају крајева — ако је тачно нешто што је погођено једном за свагда, онда оно што су велики песници и моралисти рекли у својим психолошким и моралним опаскама о човеку, и што је данас тачно као првог дана, има пре права на епитет „тачан“ но научне теорије, хемијске, астрономске, и друге, које с века на век застаревају.¹ Треба оставити ту некорисну распру. Све науке подједнако заслужују да их човек негује. Ви о том имате, го-

¹ Упор. максимуму лорда Литона: „У природним наукама, боље је да читате најновије књиге; у књижевности, најстарије“.

сподо, жива примера у школи у којој се учите, и у којој се све науке уче упоредо, и све с подједнаком збиљом. Оне све имају *један* циљ, и већ то је довољан разлог да их људи негују паралелно и подједнако. Сваки се онај вара који држи да једну или једне треба уздићи изнад других. Такво је гледиште тесногрудо или необавештено, било да с једне или с друге стране долази. Јер се, као што можете мислити, нису само математичари и природњаци грешили о књижевност, но су се и књижевници грешили о природњаке и математичаре. Др. Џонсон изрекао је цео свој суд о ботаници рекав, да је човек, кад је видео једно зелено поље, видео и сва остала. А два енглеска стиха тврде да ботаничари и „не воле цвеће које кидају, нити га познају, и да се цела њихова ботаника састоји само из латинских имена“. Тако је Свифт говорио да математика човека ничем не научи, а Волтер, да „геометрија човека оставља где га је узела“. И ако је основна мисао коју су Волтер и Свифт

хтели да кажу тачна, у облику у коме су је казали она то престаје бити, и показује њихово непријатељство према тим наукама. Све је то ствар професионалне нетрпљивости, или разумевања и неразумевања. Др. Џонсон је разумевао ботанику као онај математичар Милтона. За онога који не осећа лепоту, не разуме вредност нечега, одиста ни вредност ни лепота не постоје. У последњој Лубоковој књизи наводи се да је једна висока, учена и духовита госпођа француска тврдила, да би она радо ишла пет стотина миља да сретне умна човека, а да се не би потрудила да отвори свој прозор, да види Напољски Залив. Само, да ли то може послужити као доказ да Напољски Залив није леп?

Осим тога, ко одиста уме да цени једну науку, тај ће махом разумети и вредност осталих. Он ће знати да су све науке само средства, и да све имају један циљ; и знаће да се ни за што не може унапред рећи да је безначајно. Баш и онда кад се човеку, и после дужег раз-

мишљања, учини да једна грана научна, или један њен одељак, или и само једно опажање њено, немају значаја, човек није сигуран да није донео превремен и погрешан суд о њима. У почетку овога века опажено је да ону светлу, шарену пругу, коју даје призма, пресецају црне линије; и то је забележено као научна добит. У то се време могло наћи људи да помисле да је наука сувише беспослена кад може да води рачуна и о тим тако безначајним стварима; јер ти људи нису слутили до каквих ће се крупних резултата доћи доцније применом спектралне анализе у астрономији. Тако је и оно познато место у Клементија из Александрије, о мисирском писму, изгледало и остало дуго времена без икаква значаја, док најзад, благодарећи другим проналасцима, није постало кључ за све мисирске студије.

Што се тиче оне онако тесногруде замерке, коју смо и код нас често слушали у сличним приликама, да такве тековине, и кад се до њих дође, немају

никакве практичне примене, нису корисне или, како се то каже, „продуктивне“, ту тек треба бити обазрив; јер осим тога што је истини допуштено да буде сама себи циљ, велики број врло важних практичних проналазака оснива се час на једном случајном, на први поглед неважном опажању, час на чисто спекулативним разматрањима, предузетим без икаквог обзира на практичне циљеве. По који пут чисто теоријске студије донесу, пошто су дуго времена остале неупотребљене, обилате практичне користи. Морнар — тако читамо у оној благородној књизи о Напрецима људскога духа — морнар који се тачним посматрањем географске дужине сачува од бродолома има да захвали за свој живот једној теорији која се једним низом истина везује за проналаске учињене у чисто спекулативном циљу, у школи Платоновој, који су читавих двадесет векова лежали сасвим „бескорисни“... Кад онај математичар буде научио што је потребно, и буде пажљиво прочитао Милтонов „Рај“, и

буде мало више о ствари размислио, јамачно неће више питати шта је у њему Милтон „доказао“.

Али ја идем даље. Ако ниједна наука није заслужнија од друге, ни они који једне негују виши од оних који негују друге, можда ипак има студија које су нам ближе од других, које одговарају извесним нашим ширим, општијим, прецим потребама. У те ближе студије књижевност спада несумњиво. Оно што је за човека најважније и најзанимљивије, оно што га се највише тиче, слика се и расправља у књижевности. Од свега што постоји на свету, човек се човека ипак највише тиче; а човек, цео човек, у свима правцима његова живота и делања, са свима његовим осећањима, жељама, надама, погледима на свет, мислима о његовом задатку и положају на овом свету, једном речју, са целим његовим унутрашњим и друштвеним животом — предмет је књижевности. Оне научне гране које задовољавају човекову оправдану радозналост за објашњењем окол-

нога света, — које му, благодарећи подобним применама њихових проналазака на практичан живот, увећавају његово материално благостање, — које тако доносе сав онај видљиви напредак, који за обичне очи бележи станице људскога напретка у великом путовању човечанства кроз историју; — те науке су и корисне и занимљиве и достојне цене која им се даје. Али оне највећим делом имају само спољашње важности за човека; унутрашње, оне која би на самог унутрашњег човека утицала, која би унутрашњег човека мењала и унапређивала, немају, или једва. Кад ботаничари (да се вратим на ботаничаре) буду покупили и сложили у своје музеје примерке свих досад познатих пет стотина хиљада биљних специја, па их буду испитали, класификовали, и буду објаснили сваку разлику у њиховом облику и саставу; и буду то исто учинили и за фосилне облике, којих, како веле, има још много више од живих — хоће ли онај који то све буде знао бити због тога срећнији, или бољи?

Кад филолози буду побележили и проучили све језике и наречја која се данас на земљи говоре, буду похватали законе њихова постања и развоја, и пронашли њихова међусобна сродства, и успеју једном да напишу упоредну граматику свију тих језика — хоће ли морални човек, онај који нас се највише тиче, бити отуд боље спреман да уреди свој унутрашњи живот, једини од кога зависи и његово задовољство и испуњење његовог моралног циља? Материалне напретке треба мање ценити но што се цене. Оно чиме се векови мало безазлено диче један над другим, њихови технички проналасци, кад се ставимо на једно шире и више гледиште, треба да нас остави хладним и равнодушним. Ти проналасци не чине човека у ствари ни бољим ни срећнијим, не увећавају збир његових правих и трајних задовољстава. На материалне се тековине и напретке навикавамо. Као свако задовољство које с поља долази, тако нам и материалне тековине само у првом тренутку, за време

новине своје, дају извесно уживање. Осим тога, те материјалне тековине постају у ствари потребне тек кад су добивене. Док нам нешто није познато, ми га и не желимо; *ignoti nulla cupido*. Данас би нам само тешко било кад би нам се техничке тековине, једном добивене, поново одузеле. Али бисмо се најзад и на то навикли. Или, ако баш хоћете да су нам биле потребне, то је само по оном правилу, по којем је за наше непрекидно и ненаситно незадовољство увек потребно олакшање. Али такво олакшање мало помаже; јер кад се извесно наше незадовољство и отклони, на место њега одмах дође друго, па треће, и тако до краја, у векове векова. Уопште, ако ми данас од тих тековина имамо користи и какво преимућство над прошлошћу, ми то осећамо само умовањем и упоређивањем данашњег стања са ранијим, и то тако слабо и слабо; а већ данас очекујемо нове поправке, онако исто као што су их очекивали и они пре нас и наших проналазака; људи, господо, кад их не-

што тишти, никад се не сећају великог низа својих ранијих тековина, но увек полазе од стања у коме су данас. И то ће тако трајати, догод задовољење буду тражили ван себе, докле год не науче тражити га у себи, где га једино могу наћи.

Отуда, што је претежније од материалног напретка, ближе човеку, важније за њега, то је нешто што може трајно служити, бити од свакотренутне користи, студија једна, пошто је о студијама реч, која ће поред своје научне вредности имати још и унутрашњу; која ће нам, као и све остале, давати извесне податке, и опажања на њима учињена, и закључке из њих изведене, и опште теорије на њима основане, — али која ће нас у исто време још и *vasīṃtāvāṃti*, бити наш брижљив вођ и свакидашњи пријатељ на овом нашем потежем путу људском, — мирити нас са нашом судбином, бадрити нас у тежњи за добрим и бољим, оружати против искушења, спремати да што потпунији и савршенији

људи будемо, у своју корист, и корист оних што са нама заједно путују с босим и изубијаним ногама по овом свету, „у коме је све што видимо од дрвета и камена.“ А ако уопште има такве студије, таква је књижевност. Замислите, господо, у једној горостасној визији, човечанство на нашој земљи, кроз простор и кроз векове, онај огромни мравињак људски, са мириадама својих душа прилепљених за земљу, како гамиже и путује непрекидно, без одмора, у бескрајној и широкој поворци, од постанка до данас — све што су ти људи осећали, мислили, говорили, трпели, покушавали, текли, — њихове наде, радости, печали, мудрост, све њихово искуство, дакле оно што је за нас, који смо оно што су и они били, најважније, — све се то налази као свод у великој Библији човечанства, у његовој Књижевности. Потпору, утеху, мудрост, задовољство, наћи ћете у књижевности кадгод будете хтели. То су најбољи међу нама, најосетљивији, најблагороднији, увек осе-

ћали, и увек благодарно понављали. Ја бих вам, господо, од таквих њихових изрека, само од оних које су до мога знања дошле, могао саставити врло велику књигу. А колико их има које су мени остале непознате! Корисност и лепоту добре књиге није могуће преценити. Ништа није лепше од лепе књиге, каже Жуберт. А Фридрих Велики — да књижевност чини знатан део праве среће. Другом једном приликом, да ће његова последња љубав бити књижевност. Монтескије — да никад није имао бола или туге, које није могао ублажити са по часа читања добре књиге. Гибон — да он своју љубав према читању не би дао у размену за сва блага Индије. А Св. Фрања де Сал — да је тражио одмор и мир свуда, и да га је напоследку нашао само у скровитом куту, са једном књижицом, „Имитацијом“, у руци: *in angello cum libello*. Књижевност нам даје оно што нам материалне тековине не могу дати, познавање нас самих, *унутрашњи животи*, извор животне мудро-

сти и залогу трајног задовољства. То је тековина која има трајну и свакотренутну вредност, која је служила халдејском пастиру, служи данашњем Енглезу или Американину, и служиће човеку тридесетог века.

Цела књижевност у главном и није ништа друго до велика, разнолика, и потпуна слика унутрашњег живота човековог. И што је која књижевна врста савршенија, то је та слика у њој виша и потпунија. У драми и роману, велики писци показују се као велики моралисти и велики психолози. Фине, суптилне ствари, које ће стручни психолози и етичари изгубити из вида, опажене су и забележене у Шекспировим и Гетеовим драмама, Елиотовим и Толстојевим романима.¹ Замашни проблеми морални, они

¹ „...Поезија је потпора и помоћ филозофији, ризница примера, храна за размишљање, и пробни камен моралних и психолошких теорема.“ Шопенхауер, *Нова Паралиптомена*, § 458. — „Живот је у толико мање приступачан апстрактној анализи у колико је индивидуализацији; међутим, баш је индивидуалност у свом крајњем изразу најмилији предмет песника, романо-

за које смо мало час рекли да човека занимају пре свију других, који, осим научне, имају још једну приснију вредност за човека, постављани су и срећно решавани у делима великих песника. И ето отуда се могло рећи да унутрашњу важност имају за човека не само све високе и праве интелектуалне филозофеме, но и катастрофа сваке добре трагедије.

Што је нарочито важно, ти су проблеми у књижевности решавани на такав начин да на крају књиге нисте само дознали решења постављеног проблема, но сте још и потресени били начином на који су ствари биле представљене, и повучени сте били онамо куда је писац хтео да вас води; дубок утисак је учврстио у вама, претворио у ваше осећање, оно

писца, уметника. Психологија индивидуалнога карактера, не само што још није израђена наука, на коју би се песник и романописац могли наслађати, но она тек има да се створи; и баш песници и романописци, људи као Шекспир и Балзак, помажу да се она створи, и инстинктивно прибирају елементе за њу.“ Гцјо, *Уметности с гледишта социологије*, Гл. IV.

што је као теоријско решење могло бити само логичка апстракција, без дубљег одјека у вама, без даљег утицаја на ваш морални живот. Јер дела књижевна не увере вас само логично, доказавши вам тачност једне мисли, но вас и придобију и повуку за собом. Тако вам је као да сте пријатељском руком поведени, место да вам је само сув савет пружен. Њена обраћања на ваше осећање, лепи примери које вам она износи, имају нечег прилепчивог и неодољивог у себи. Да само један пример наведем, ја држим да нико није прочитао „Воденицу на Флоси,“ а да није осетио тај морални утицај примера из фикција. Људима у већини прилика није довољно само објаснити једну ствар, да у њу верују, или да вас послушају, говорити само њиховој памети; но им се ваља обратити и срцу, њиховом осећању. Они често могу врло добро разумети разлог, па да то ипак остане без даљих практичних последица. Да пођу за разлогом, они треба да су разлог *осетили*. Отуда то велико преимућство књижевно-

сти, која вас убеди кад вам нешто каже, поведе кад вас убеди, и оспособи, кад вас поведе, да пођете онамо куда вас води.¹

Књижевност уопште васпитава људ-

¹ Херберт Спенсер, у Предговору *Социалној ста-
ици*, вели: „Ако би ми неко замерио за то што сам погдеде показао своје осећање у својој књизи, као нешто неумесно у једном делу које носи тако научан наслов, одговорићу му да људима на данашњем ступњу напретка, *мало* управљају само интелектуални разлози; да би ови последњи били од утицаја, треба да буду појачани непосредним или посредним апеловањем на осећање.“ — У Гл. XXVI („Народно васпитање“): „Која год корист може да се постигне васпитањем, мора бити постигнута васпитањем пре емоционалним но перцептивним. Ако, место да учините да деца [Спенсер овде говори о деци, али то вреди и за људе] *разумеју* да је једна ствар добра, а друга рђава, ви учините да она *осеће* да је то тако; ако учините да се врлина *воли*, а порок *мрзи*; ако племениту *жудњу* пробудите, а ниску угушите; ако оживите *осећање* које је пре тога било успавано: ако учините да симпатичан *импулс* надјача себичне; ако, укратко, ви произведете душевно стање у којем ће добро понашање бити *природно, спонтано, инстинктивно*, ви можете учинити нешто добра. Али то се не може постићи ни учењем катехизама на изуст, ни учењем моралних кодекса. Једино честим буђењем подобних *емоција* може се карактер изменити. Чисте идеје примљене интелектом, не наилазећи на одговор изнутра, немајући ту никаква корена, остају сасвим без утицаја на владање, и заборављају се брзо...“

ску осетљивост том својом осећајном страном. Услуга једна, господо, од неоцењиве вредности. Данас код многих људи, осетљивост, моћ симпатије, нису још довољно развијене; хоћу да кажем, да још нису дошле до степена на коме дају сву корист која се од њих може ишчекивати. У свакидашњем животу, који је пун борбе, пун себичности и немилостивог такмичења, човек нема увек прилике да негује своје срце, нежна осећања, и симпатичне емоције. Живот је суров; у таквој борби, бар за неко време, надвлађују јачи и тврђи. Особине које се у њој развијају нису увек осетљивост и симпатија. Међутим, то су особине које на крају треба да превладају; ако ишта, оне имају да реше „данашње дисонанције у хармоничан акорд,“ и да донесу са собом културу, цивилизацију, да створе једно друштво (у колико је то могуће) у коме се људи неће више клати као вуци међу собом; јер то је данас у главном стање у коме се они још налазе, у пркос свима материалним напрецима и механичким про-

наласцима својим. Отуда све што помаже да се те особине одгаје и појачају, важно је више свега; и књижевност на једном од првих места. Она утиче на срце, даје племенитија осећања, буди благородније жудње, и ако ништа више (јер ја нећу да претерујем) бар усађује клицу у човеку, која ће у добром земљишту и под добрим условима избити, успевати, развити се, и уродити одличним плодом. И онда кад нема непосредна утицаја, и кад са жељом за добрим не усади у човека у исто време и моћ да он добро одмах оствари, она је бар створила у њему јаку жељу. Та је жеља сада ту, и са њом се одсад може рачунати као са нечим стварним; она човеку помаже да учини први корак ка мети, који се увек мора учинити, без обзира на то да ли ћемо доцније успети да стигнемо на мету или не. Једном речју, она бар прави човека бољим од његових дела.

Но књижевност би очевидно било погрешно сматрати само као средство за васпитање или као студију; далеко од

тога. Њена поетска, идеална, осећајна страна, исто су нам тако потребне. Човеку је с времена на време потребна једна извесна сума пријатних узбуђења, потребно му је мало поезије и идеалисаног живота. Свакидашњи је живот прозаичан, досадан, пун брига, пун неделикатних ствари, пун непрепоручљивих компромиса. Дође тренутак кад осећај затражи своје, душа пожели да дане, да поживи мало у ведријим и светлијим сферама, у којима нема сенке ни лицу налицја; и свакоме се човеку прохте да по отпраљеним сувопарним дужностима полети мало у плаветнило. Он је пун жеља, чежња и жудња, које на жалост не могу да се испуне ни од чести у животу; није свакоме дато да проживи свој роман, свој властити роман, на овој земљи, и ако је у сваком човеку жеља да га проживи. Зато, кад не може да га нађе у животу, он ће га тражити на други начин, у поезији, у својим сновима, у фикцији. Он се са својим неоствареним жељама занима, милује их, негује их, и за

све време док се њима бави у својој машти, која му их испуњава, оне су као да су и остварене, и уживање је у њима као да није уображено, — можда још потпуније, свакојако чистије, можда и веће, пошто је могуће да је, код жеља, задовољство у жељи, кад већ и онако није у остварењу. Славни часови унутрашњег живота проводе се у таквом душевном расположењу. Контемплација, живот у машти, може да откупи многе горке часове, са којима је људска судбина често врло издашна.¹ И они, код којих такав одмор и одштета изгледају најмање потребни, код којих ни по чему не можете познати да се на свом заузетом, или сувом и трезвеном путу заустављају, ко зна колико пута и они жртвују уображењу, машти, осећају, и поезији! Наполеон је, веле, увек носио са собом „Јаде младога Вертера“, књигу за заљуб-

¹ Лихтенберг прича о себи, како је „често, по читаве сате лутао маштом за свакојаким фантазијама“, и додаје, „да без тога лечења фантазијама, које је најчешће употребљавао у време кад се и у бањама вода пије, не би тако дуго живео“:

љене, књигу која је готово сва занос, узбуђење, и сањарије! А друга његова драга књига био је Осиан! А најмилија књига његовог срећног противника на Ватерлоу, маршала Блихера, била је Клопштокова „Месиада“, најмање војничка од свију књига, сва етерична, и сва осећајна!

Отуда је књижевност тако омиљена. Она најбоље задовољава човекову потребу за идеалисаним и осећајним животом. Ако су наши властити снови леви, ако је леп онај уображени свет који ми сами стварамо, много су лепши снови и већма поетске фикције оних којима је од Бога дато да их стварају за своје и наше задовољство. Њихове су умотворине нов један свет, у коме човек може да живи засебним животом, одвојеним од свакидашњег, у који може да се склони кад му овај постане досадан или недовољан, у коме може да нађе задовољење свију својих жеља, утеху за своје невоље, савет у сумњи, потпору у мучној прилици, а свакад вечито жив извор задовољства. И то на најлакши и најјевтинији начин,

јер је књига, од свих уметничких задовољстава, најјевтиније и најближе при руци. Не излазећи из своје собе, с књигом у рукама, ви можете путовати по целом свету и свима добима, живети у прошлости и шетати по најудаљенијим крајевима наше земље; можете се познати, готово лично и врло присно, са најодличнијим људима свих времена и свих народа; седећи мирно, ви можете проћи сва узбуђења и сва расположења душевна; не дижући очију с књиге, гледате најразноврсније призоре и најлепше слике које се могу видети. Само прави читач зна какво је уживање живети тако у друштву са једним великим писцем, за дуге часове слушати оне паметне и срдачне речи његове, гледати у машти шарене и сјајне слике које он растире пред вашим очима, боравити у друштву идеалних личности, које он ствара по нашој слици и прилици, али са златном песничком ауреолом око њихових идеалних глава, примати ону интимну, благу и чисту емоцију, с којом не знам шта

би се могло упоредити, која је, као и остале уметничке емоције, поред сазнавања, можда најлепше и највише што на свету постоји — непомућено и високо уживање, које на цео живот баца свој велики светли одблесак, и даје одштету за рђаве часове, где њих има, а увећава на изредан и узвишен начин задовољство срећних егзистенција. Живот у том идеалном свету је као здрава шетња по врховима висова; чист ваздух се само дише на тим висинама; срце у њему брже куца; очи боље и даље виде. Хоризонт се проширио; поглед на ствари, посматране кроз нимб непомућене емоције, разведрава се, и човек, у тим ретким тренуцима, излази прекаљен, као окупан у чистом етру, са јаснијом и вишом свешћу о себи и свету.

А оно што сте прочитали, остаје у вама, наставља се; *утисак траје и даље*, и пошто сте књигу оставили из руку. Тако се у човеку нагомилавају утисци, остаци минулих узбуђења, грађа за нова, и душа постаје као инструмент који ће

одсад под најлакшим додиром треперити. И то је нов извор задовољства и ново васпитање. С друге стране машта се насели најразноврснијим сликама, идеалним призорима и личностима; слике с којима смо се упознали у делима великих песника, не губе се, но остају у једном куту наше фантазије, готове да нам опет изиђу пред очи, кад ми зажелимо. Човек који је много читао, као љубитељ лепих вештина, не познаје само лепе ствари које је имао прилике да види око себе у животу, не познаје само лепе пределе кроз које је пропутовао, личности које је у животу сретао, драматичне призоре који су се збили у његовом присуству, но познаје још и све оне личности, и пределе, и призоре, које је нашао у делима великих писаца и уметника. Машта је начитана човека као жив и огроман музеј најлепших слика. И тај други свет баца своје зраке на овај обични, свакидашњи свет, меша се са њим, и улепшава га. Ми се у том свету учимо да боље видимо овај. Хоћу да кажем да смо у њему научили

гледати, па онда и у овоме боље уживамо. И то не само зато што нашом маштом, која се фиктивним сликама обогатила, умемо да улепшамо оно што видимо, да недостатке допунимо идеалишући их, но још и с тога што смо уопште научили да боље гледамо. Песник и уметник виде много што шта пре нас, виде оно што ми не бисмо умели видети, да нам га они не покажу. Ми осим тога, и оно што видимо, видимо *grosso modo*, и утисак никад није ни потпун ни довољно јак. Песник и уметник долазе онда, па нам показују шта су они видели, благодарећи оштрини својих чула и својој моћи саосећања са целим околним светом, и ми то онда видимо после њих, с почетка само на примерима које су нам они показали, доцније и на другим сличним примерима. Кад нам се тако очи отворе у неколико прилика, ми се постепено навикнемо да све свуда и сами гледамо, и без њихове помоћи. Излишно је додавати колико је то лепо васпитање, колико задовољства доноси са

собом, и колико доприноси нашој општој култури.

То и јесте, по мом мишљењу, једно од главних својстава лепе књижевности, то развијање васколике и многостране, моралне и естетичке симпатије у људским душама. Поезија, дубоко уочена у својој суштини, и није ништа друго до симпатично осећање са нашом околином, живом и мртвом. Поезија су емоције које добијамо од ствари. Проширити што више круг тих емоција, начинити човека што приступачнијим разноврсним утисцима, то је један од задатака лепе књижевности, којег је она, ако тако смем рећи, сваким даном све свеснија. Поезија која се у прва времена ограничавала на један мали број мисли, догађаја, и осећања, данас захвата у свој опсег, све ширим и ширим круговима, не више само човека, но целог човека, не само поједине слојеве друштва, но цело друштво, не само поједине догађаје, но све што се око нас дешава. Све она узима у своја велика наручја. Сама природа улази сваким да-

ном све више у њен оквир: упоредите само описе предела у Омира са описима Дикенсовим, или Толстојевим. И не шири се она само по обиму, но и по појединачном удубљивању у ствари. На тај начин она шири круг наших симпатија. Колико нових осећања ми данас имамо, колико смо кадри нових утисака да примимо и стварај да разумемо, може се видети и из најповршнијег поређења данашњег човека са човеком ранијих времена или и данашњег начитаног човека са простим, неуким људима. Сума осећања коју може имати један од ових последњих несравњено је мања од суме оних многобројних и разноврсних осећања образована човека, чија душа може да има симпатичне везе са тисућом ствари, непознатих, невидљивих обичном човеку. У данашње време, кад просвета потискује и истискује теолошку религију, људи су се већ чешће питали, шта има да дође на место ове последње, или већ долази, да послужи као моралан вођ, који ће нам показивати, као досад религија, пут којим да идемо,

и начин на који да идемо. И сваким даном све јасније постаје да почиње да је замењује свест о солидарности, „друштвеност“, симпатија, већа осетљивост, симпатично одушевљење за добрим и лепим, поетска и осећајна страна у човеку. И, наравно, многобројни су узроци који те особине развијају, али им је свакојачко најмоћнији покретач и носилац лепа књижевност. Она је као огромна река која у свом кориту носи те паралелне струје, ваљајући у својим таласима старе остатке и рушевине, разливајући се далеко у земљу преко својих обала, натапајући и напajaјући својим водама целокупно земљиште, рачвајући се у непрегледне мреже већих и мањих канала, који постепено освајају и најудаљеније крајеве и најдубље слојеве. Што је пре била својина неколико мандарина, данас постаје општа људска имовина. Тако не само идејама и садржајем својим, но и својим домашајем, она постаје све подобнија да послужи као једно од моћних васпитних средстава наших. Тај утицај њен можете

и на нарочитим примерима видети, у већини историјских и друштвених покрета последњих времена. Друштва и народи кретани су књижевним делима. Русовљева су дела била преобразила Европу, створила једно друштвено душевно стање, које је било од највећег утицаја на развијање догађаја. Колико је књижевност помогла доласку Француске Револуције, познато вам је. Гетеов „Вертер“, Шатобрианов „Рене“, Бајронови јунаци, производили су душевна стања за читаву једну историјску периоду, која су и позната под њиховим именима. За ослобођење Италије учинили су родољубиви песници талијански прошлог века и прве половине данашњег толико исто колико њени политичари и спољашњи догађаји. „Чича Томина Колиба“ Бичер-Стовове помогла је знатно да се укине трговина с робљем у Америци. За Тургеневљев „Ловчев Дневник“ веле да је толико исто припомогао ослобођењу руског мужика. Утицај рускога романа друге половине нашега века на данашња мишљења и осе-

ћања такође вам је познат ; као пре вертеризам и бајронизам, тако данас постоји толстојизам, и као реч и као факт. Најзад у новије време имате утицај Ибсенов, чије се моралне теорије расправљају, причају, проповедају, у драмама, романима, приповеткама, расправама, по новинама, свуда где год се чита и пише. Толико је маха узео утицај књижевности!

И тај ће утицај вероватно само још расти.

* * *

На жалост, медаља има своје наличје. И кад смо поменули Ибсена, да не тражимо другог примера, штета је што тако ствари стоје да и рђави писци могу као и добри, бар за неко време, да људе повуку за собом ; што за Ибсеном претенциозним и антипатичним надрифилософом, могу људи да иду као и за другим великим писцима. Али је тако ; и ту само изучавање историје књижевности може врло мало да помогне. У невероватној маси књига које дневно излазе, историји

књижевности и књижевној критици била би дужност да пронађу и изнесу оно што је најбоље. Оне имају да читају, да нам кажу после шта треба, и нарочито шта не треба да читамо; *leguntur aliqua, ne legantur*. Отуда су у последње време чињени плебисцити, и прављене листе, за дела која заслужују да се из масе штампане хартије одвоје и прочитају. Али и књижевно критички посао раде много званих, још више незваних, а мало изабраних. Помоћ је њихова од мале користи. Поврх свега, и сама паметна критика мало помаже. Људи би послушали паметну критику, кад би само умели погодити и изабрати ону која је паметна. Ми смо баш сад на последњем примеру видели да људи, ако се поводе за добрим писцима, улазе и у запарану бразду лоших саветника и неуких вођа. Кад би паметна критика носила на себи видљив, спољашњи знак, да и непосвећени могу да је распознаду међу осталима, онда би паметна критика била довољна. Али као год што је потребно да људи буду сами

паметни да би умели погодити ваљана дела међу рђавима, тако им је исто потребно да буду паметни да умеју сами изабрати паметну критику. И онда на исто излази. Вредност књиге ни иначе не зависи од онога што се о њој каже, но од онога што се каже у њој. С тога што једино остаје чинити, то је *васпитавајући укус и самостално мишљење код публике, код сваког студента и пријатеља књижевности.*

То треба да буде основа сваком проучавању књижевности. На тој ћемо основи и ми радити. Вама би, господо, било од мале користи научити велики број имена песника, историка, беседника, филозофа, научити наслове њихових дела, запамтити године њихова рођења и смрти, и научити на памет суд једног низа критичара о њима; ви треба да умете да их сами оцените, да имате самостално, *своје* мишљење о њиховим радовима. Само на тај начин ће се моћи рећи да их разумете и да нешто знате о њима. Шта вреди многим критичарима и књижевним исто-

рицима што они знају да је Гете велики песник, и да је „Хамлет“ дубока трагедија, кад они то знају само по чувењу, кад они то нису сами осетили? Сутра ће имати да оцењују (а умети оценити значи умети уживати у оном што је добро) новог једног писца, о коме још није нико говорио, или бар још нема утврђена мишљења у књижевности, па ћете видети у каквој ће се забуни онда наћи, они који никад ништа сами разумели ни осетили нису. Ту им неће више помоћи старо средство њихово, видети име на корицама, и тражити шта о писцу веле њихови стари пријатељи, Гервинус и Јулиан Шмит. Име је ново, корице не кажу ништа, а у Шмиту и Гервинусу нема ни помена о њему.

Мислити самостално, то је потребно; посматрајте, васпитавајте осећање своје. То не искључује читање; напротив, читање ће вам дати грађу за ваше мишљење, чињенице. Човеку треба увек дати што више чињеница, што мање оцена и судова. Он ће се у чињеницама моћи увек

наћи, после дужег или краћег времена. На тај ће начин научити да сам посматра и опажа, што је врло важна ствар, и која допуњује читање. У једном од горе поменутих плебисцита, један талијански књижевник, не најнезнатнији, на питања о најбољим књигама за васпитање опште, за стручно, и за васпитање младих људи, одговорио је на сва три питања само: *Il gran libro della natura!* Није наука само у књигама. Народ није чекао писмену књижевност да створи своје пословице. Он је посматрао шта се у њему и око њега дешава. Научити посматрати себе и своју околину један је од суштствених услова за васпитање у сваком погледу. Треба, дакле, научити *обраћањем погледа*, гледати, управо видети, јер гледати и видети није ни из далека једно исто; толико људи има који гледају, а не виде!¹ Умети видети, и умети казати шта сте видели, у томе вам је цела тајна

¹ „Људи не умеју да виде. Ево, на пример, на двадесет људи који долазе у ово уредништво, тројица неће распознати боју хартије! Ево баш Х-а; погледајте;

критике, књижевне и уметничке, највише, најдубље, најфиније. А читајући и посматрајући, васпитаваћете и укус, који се усавршава честим огледима и сталним вежбањем.

Нарочито будите увек искрени, безусловно искрени. Немојте никад понављати туђа мишљења као своја. Немојте рећи о једном писцу да је био велики песник или дубок мислилац за то што су то други казали, док сами не увидите и не осетите да је одиста тако. Или ако вам се не учини да је тако, а ви треба да кажете како мислите; са скромношћу, наравно, која доликује дотичном степену ваших способности. И онда треба да вам је све једно све што сви Аристарси разних доба и земаља мисле и кажу о томе. То и онако не може да вреди за вас док ви сами не осетите колико је истина што они кажу. Велики критичари су баш зато били велики што су увек (научивши претходно што треба да знају) само своје ми-

он не ће видети да ли је овај сто округао или четвртост.“ (Теофил Готије).

шљење говорили. Једино тако ћете и сами моћи свој укус васпитати. Понављати туђа мишљења не значи само немати своје. То још не би била велика несрећа. Није то напослетку тако хитно да сваки човек има што пре своје мишљење. Али је опасно то што се на тај начин изгуби могућност да се икад научи самостално и правилно мислити; јер туђа мишљења покрију као коров цело земљиште, у коме после не може више ништа успевати.

Трудите се, дакле, да искрено и јасно дате себи рачуна о том шта ви пред једном стварју осећате, какав је утисак на вас оставио неки спев, роман, слика, симфонија, догађај. Трудите се да *осетите* тај осећај, ако тако смем рећи; тако је, у осталом, сасвим тачно казано. Јер осећај је ту; ви сте утисак примили, свој *лични* утисак; али га нисте свесни, нисте се научили да га издвојите из оног неразговорног стања ваше душе у том тренутку, да га искажете; ви још нисте однеговали у себи ону фину и изванредно важну способност помоћу које чо-

век може да буде свестан онога што се у њему догађа. На први поглед то може изгледати лако; одиста, чега ту тешког може бити, казати просто и искрено шта у једном тренутку, пред једном стварју, осећате? Али је врло тешко. На хиљаду људи који казују своје мишљење, има један који га каже искрено, онако како осећа. Други о тој ствари понављају суд који су чули од других, једну или другу реченицу која им је однекуд остала у глави, примењујући је уз то (зато што није њихова) увек наопако. Али се и иначе можете уверити колико је то мучно кад покушате сами да испитате и да искажете своје мишљење. Као да се огромно камење наваљало на њега, тако вам га је тешко извући на површину. Опазите изненађени, да је оно што вам је тако лако и просто изгледало, одједанпут врло мучно и сложено; сто малих осећања састављају ваше укупно осећање, сто туђих фраза и неподобних рефлексива врве и зује по глави, мисли су као залепљене једна за другу, и ништа није

теже но изићи из те гужве, из тог замршеног клупчета мисли и осећања.

Што је сад нарочито опасно у таквој прилици, то је *бити брзоилет*, дати преран суд, учинити превремен закључак. Не треба суд изрицати док човек није сасвим на чисто са оним што осећа и мисли. И то изгледа просто правило, и које сваки зна, али то човеку нимало не смета да се на десет пута исто толико пута о њега огреши. Отуда поничу безбројна погрешна мишљења, која се после тако лако шире, а тако тешко сузбијају, јер вам се на ваша сузбијања опет тако брзоплето одговара. Правилно суђење и мишљење у томе је да човек опази *све* елементе који састављају проблем, да ни један, ни најмањи, не пропусти. При размишљању о једној ствари треба да имате ту способност да осетите да прелазите меру, да сувише *у једном правцу* мислите, да нисте опазили друге околности, које пресецају пут, које се косе са правцем којим ви идете. Везе су ту, они кончићи који задржавају, пока

зујући вам на тај начин да не идете добрим путем, да сте отишли даље или у страну; али су ти кончићи тако танани, да за то треба невероватно танка осетљивост, да их осети. Отуда људи најчешће и не осећају да их нешто зауставља, но иду одважно даље, кварећи све веома деликатну равнотежу појединих елемената, оно суптилно ткиво финих објекција и рестрикција; док се напослетку кончићи не покидају, и човек не испадне, изгубљен, на другу страну, даље, лево, или десно од мете. Ко год је погрешно мислио и погрешно решио једну ствар, то је само зато што није осетио тренутак кад је поред једне објекције прошао затворених очију, што није у исто време видео све састојке које је ваљало узети у рачун, и одмерио релативну важност и јачину свакога од њих. Решење проблема у том случају мора бити нетачно као што мора бити нетачан збир једног датог низа бројева, у ком један део сабирака не би био узет у рачун. У човеку који правилно мисли од-

негу је се постепено некаква врста интуитивног осећања, унутрашњи глас један, који га готово увек, — јер не увек, баш и код најпаметнијих, — задржи у тренутку кад пође на рђаву страну. То интуитивно осећање развије се напослетку дугим и постојаним вежбањем у нарочиту способност, „сублимира се“, рекао бих, у једну моћ *sui generis*, и то објашњава како такви људи могу често инстинктивно, пре анализе — онако исто непосредно као што извежбано уво осети погрешан акорд — да осете што је нетачно. Тава способност носи једно врло скромно име: она је „здрав разум“. Само, по речи Боналдовој: „Здрав разум и геније су од исте породице“; „дух је само њихов побочни сродник.“

При решавању сваког проблема потребно је, дакле, покупити све елементе који га састављају. Можете мислити да је то и иначе тешко; а кад се још уз то и не размишља довољно, или што је још горе, понавља само туђе мишљење, онда је материално немогуће доћи до тачних

резултата. Људи би сви требали правилно да суде, и у ствари тако и јесте. Наш апарат мишљења, изузимајући патолошке случајеве, подједнако је склопљен код свију људи, и резултати његова рада треба да су увек исти. Ми сви, у случајевима у којима имамо властитог искуства, и у простијим случајевима, умујемо на исти начин и судимо подједнако: да су два и два четири, или да су убице злочинци, јасно је за сваку главу без разлике; исто тако, кад би нам се десило да, вративши се кући, наиђемо у својој соби на разбијен прозор, и опазимо камен на патосу, сви бисмо подједнако разумели како је прозор разбијен. Најнижа памет умује ту као највиша, и прва мисли исто тако тачно као последња. Зашто се онда тако несразмерно често погрешно мисли? Зашто у толикој књижевности, између тисућа и тисућа људи који су се бавили књигом и науком, и давали своја мишљења, можете на прсте да избројите оне који су по правилу погађали истину? Верујте да се и не слуги како су то ретки

људи. Двадесет великих песника имате за једног човека са здравим судом, двадесет беседника, двадесет војсковођа, десет светаца, педесет научара. Те главе стоје високо изнад осталих глава људских; и чисто је зазорно сад рећи, да су ти људи зато тако велики што су се израна навикли *да задрже свој суд у свакој ствари док све добро сами не размисле*, док не осете да доиста *свој суд* имају. У том смислу се могло рећи да је геније „марљивост,“ и да је геније „поштење.“ Све је у тој простој (и ако тешкој) ствари; треба *све* видети и тачно одмерити, *све* самостално промотрити, пре но што се суд изрече. Од тога зависи тачно мишљење *у свима случајевима*. У нашем горњем примеру, ми смо сви закључили да је неко морао проћи поред куће и бацити камен у прозор. Али претпоставите да камен није лежао на патосу, но да је био негде сакривен. Бисмо ли онда могли одмах погодити како је прозор разбијен? Они који би пажљиво тражили и разгледали по соби, неки пре,

кратковиди доцније, и нашли би камен, и
 видели би како се ствар десила. А они
 који га не би нашли, а зато што га нису
 ни тражили, могли би само нагађати уз
 рок разбијеном прозору, и ко зна, у ка-
 квом сложенијем случају, на какве би
 чудне претпоставке долазили. Људи од
 суда, то су, видите ли, они, који камен
 увек траже, и налазе. „Камен мудрости“?
 Заиста би све могло рећи, господо. Али
 стећи ту способност у том степе-
 ну, и да то је само тим изредним, изу-
 зетним главама. Као и за све друге ствари,
 и за ту ће способност увек извесни људи
 бити већма обдарени од других. Но ја
 сам убеђен, ја тврдим, да разлика између
 природних дарова подељених међу људе
 не објашњава оно велико одстојање изме-
 међу поменутих људи и већине људске.
 Када се сетимо шта смо мало пре рекли,
 да је апарат мишљења израђен код свију
 људи по истом обрасцу, и да разлика
 није у природи њихова мишљења, нону
 обимности и потпуности, онда као по-
 слевица излази, да су ти људи одмакли,

уграбили то велико одстојање, начином у великој мери приступачним и другим људима. Који је то начин, ми смо видели, господо. Радите, будите пажљиви, трудите се да видите и да осетите, да будете свесни свога осећаја, мислите самостално, размотрите увек све марљиво, будите искрени; то је што има да вам се каже. Ми ћемо, као што смо горе рекли, на то сву нашу пажњу обраћати, на то васпитање мишљења и укуса. Покрај онога што нам наш програм у ужем смислу налаже, наиме историјски преглед књижевних дела и покрета, за нас ће тај други део посла бити тако исто важан; не смем да кажем важнији, и ако тако мислим. И још једном, сви, баш и они који буду срећни да пођу добрим путем, неће стићи до мете, ни можда близу мете, јер је увек тешко испунити све услове, ма како сваки поједини од њих био лак; али се то пре свега не може ни за ког унапред рећи, а затим, били резултати какви били, како је то једини пут да се до нечег дође, а сви остали погрешни и

штетни, ви у сваком случају треба њиме да пођете, и ја, колико умам, њиме да вас водим; па — отворено рекав — како испадне.

Ја сам држао, господо, да треба да вам одмах у почетку обратим пажњу на тешкоћу и многобројне захтеве посла кога се подухватате. То је нарочито код нашег предмета било врло потребно. У нас уопште има тако заблуда и предрасуда, које, изгледа, као да се врло тешко искорењују. Ја сам још у почетку поминуо оно, како да га назовем — необавештено мишљење, по коме је књижевност фриволна, ненаучна, и не знам каква још. Ви сте видели колико је то истина. Али је тако исто велика заблуда што се мисли да сваки, без икакве раније спреме, може одмах, тако да кажем „с тротоара,“ ући у оцену највећих књижевних дела. Да човек научи правити обућу, треба му неколико година нарочитог и трајног учења и вежбања, а да оцењује Гетеовог „Фауста,“ да критикује Шекспирове тра-

гедије, да изриче суд о Елиотовим, Додеовим, Тургењевљевим романима, о Паскаловим „Мислима,“ за то му није потребна никаква спрема, он је то право стекао од рођења. Сваки који зна да чита, дакле зна оно што је научио у својој петој години, држи да по томе може одмах давати и свој суд о творевинама на којима су годинама радиле најотменије, звездом обележене главе људске.

Књижевност је у том погледу много несрећнија од осталих уметности. Доиста, за сликарство и музику, може се чешће чути да људи признају да се у њима не разумеју. Наравно ни ту не зато што увиђају да за тако деликатне ствари треба нарочитог и дугог васпитања, но пре зато што је ту очигледно да и сликарство и музика говоре засебним језицима, које они нису научили да читају. Како му драго, већина ће увек пристати да призна своју ненадлежност. Међутим, то по чему ти људи не могу бити судије у другим уметностима, оскудица у обуци, извежбаности, и култури, постоји код

њих и за књижевност. Јер, да се упитамо, каква је њихова култура? Ти колико су обично ти људи књига прочитали, колико добрих нарочито? Десетину романа врло помешане вредности, три књиге песама, три добре драме, и једно двадесетину рђавих. Толико колико и ништа. А за доброг књижевног судију се тражи начитаност, познавање врло великог броја књига, и од природе танко осећање, и једно опште образовање далеко изнад просечнога (а већ ни до тога није лако доћи); осим тога, јако развијен укус, правилан суд, пријемљива машта, књижевно познавање језика, и поврх свега, дубоко познавање човека и врло велико искуство живота! Све је то потребно да човек разуме Шекспира и Гетеа. Сетите се само да је половина лепоте Гетеових стихова у „Фаусту“ тачност мисли и опажања. Те тачне мисли треба да сте имали и ви сами о стварима, треба да сте иста опажања чинили и сами, ако хоћете да разумете и како ваља цените дела великих песника. Не треба никако губити из

вида — ово је опет* једна проста ствар; ја данас само просте ствари казујем — да човека може потпуно оцењивати само онај који му је раван или је виши од њега. Наклоности нечије према једном писцу сведоџба су о њиховој међусобној сличности. Кад једног писца волите, значи да волите што он воли, осећате што он осећа, мислите као што он мисли, другим речима, да сте му слични. Али немојте одмах помишљати да је за то довољно да вам се један велики писац допадне, баш и искрено допадне. Хоћете ли ви бити сигурни да вам се на писцу допада баш оно што је најбоље код њега? Може се Шекспир допасти и оном који воли каламбуре и скаредне алузије. Али за ово будите сигурни, — и ја бих желео да вас то учини и скромнијим и поноситијим у исто време: — кад ви будете у једном великом писцу потпуно уживали, кад будете разумели све стране његова духа, и будете умели оценити оно што је најбоље у његовим делима, тога ћете дана ви бити врло близу њега...

Зато треба сматрати као златна она правила о васпитању мишљења и укуса. Ко се, господо, буде њих држао, ко на тај начин буде прилазио читању и проучавању књижевности, томе ће се она постепено открити у свом пуном значају и свој својој лепоти. Пред њим ће она широм отворити своја богата врата, иза којих се, као у очараним дворима, простиру безбројне и недогледне галерије, у стиловима свих времена и свих народа, пуне неизмерна блага по изобиљу и нецењива по својој вредности. Оно је ту доношено са свих страна, и слагано вековима. Са свих страна света, и у сва доба, долазили су људи, најумнији и најодличнији, и сваки је од њих донео што је имао најбоље и најлепше. Долазили су песници, филозофи, историци, путници, државници, беседници, сваки са својим драгоценим прилогом, да велико благо увећају плодом својих најплоднијих часова. Време је посејало ус-

пут њихове гробове; али оно што је било најбоље код њих, оно што је као свети пламен горело у њима, остало је да светли и даљим поколењима. То су они „Светли Гробови,“ које је наш велики Змај онако лепо опевао. Благодарећи књижевности, оно што је било најбоље у њима, бесмртно је. Све пролази: људи, друштва, народи пропадају; најумније научне теорије и најлепши технички проналасци застаревају; слике, статуе, палате, нестају једна по једна; ни саме развалине, као што знате, не трају вечито; само књига остаје, вечита књига о човеку, његова Књижевност, — украс и утеха, зрак и боја, цвет ума и душе људске.

То је наш предмет, господо.

К Р А Ј.

ЦЕНА 1— ДИНАР

